

Eksodusbegivenheden i Deuterojesaja: Genskrivning eller overskrivning?

Frederik Poulsen

Abstract: The article examines the use of the Exodus motif in Deutero-Isaiah. It has often been claimed that the tradition of the Egyptian Exodus forms a prototype for a New Exodus out of Babylon. Through an analysis of the four passages clearly containing references to the Exodus motif (e.g. Isa 43:14-21; 48:20-21; 51:9-11; 52:11-12), it is demonstrated how the depiction of the New Exodus can be seen as a rewriting of the former event. The main focus is however not only on the exiles in Babylon, but on the worldwide Diaspora and the return to Judah is thought to be part of the glorification of the restored Jerusalem. Finally, it is argued that the New Exodus in Isa 43:14-21 replaces the Egyptian Exodus as God's primary act of salvation. This view is supported by other prophets, especially Jeremiah.

Key words: The Exodus Motif – Deutero-Isaiah – The New Exodus – Isa 43:14-21

”Exile and exodus: those are the two sides or faces of the myth that shapes the subtext of the narratives and rhetoric of the Hebrew Bible.”¹ Disse tilstande – eksil og eksodus – er ifølge Robert P. Carroll litterære grundfigurer i den bærende fortælling i Det Gamle Testamente. Adam og Eva smides ud af paradisetts have. Jakob flygter til sin onkel Laban i Paddan-Aram mellem Eufrat og Tigris, vender tilbage og bosætter sig siden hos Josef i Egypten. Herfra fører Moses israelitterne ud mod det forjættede land, og Josva leder erobringen af landet. Kongetiden rummer mange deportationer og ender med templets ødelæggelse og folkets forflyttelse til Babylon og Egypten. Men perserkongens erobring af Babylon muliggør en hjemvendelse fra eksilet og en genopbygning af Jerusalem.

Blandt disse mange bevægelser frem og tilbage er der en særlig begivenhed, som der igen og igen refereres til, nemlig udfrielsen af Egypten. Denne begivenhed, der i Mosebøgernes fremadskridende fortælling skaber og fremhæver Israel

¹ Robert P. Carroll, “Exile! What Exile? Deportation and the Discourses of Diaspora”, *Leading Captivity Captive*, red. L.L. Grabbe (Sheffield: Sheffield Academic Press 1998), 62-79 (63).

som gudsfolket, udøver i store dele af den øvrige gammeltestamentlige litteratur en særlig funktion som den grundlæggende, guddommelige urakt. Allerede i Mosebøgerne selv tjener den som en formelagtig indledning på de ti bud (Ex 20,2; Deut 5,6), ligesom den i den historiske litteratur udgør et tilbagevendende fikspunkt (f.eks. Jos 24,5-7; Dom 2,1-3; 1 Sam 10,18-19; 1 Kong 8,51). I salmerne og andre steder bruges henvisningerne til eksodusbegivenheden til at bekræfte menighedens særlige status som Guds udvalgte folk.² Også hos profeterne anvendes begivenheden til at udtrykke det særlige forhold mellem Jahve og Israel (Hos 12,10; Am 2,10; Mika 6,4-5; Hagg 2,5).

I Deuterocesaja (Es 40-55) indgår udfrielsen af Egypten som én blandt flere ”fortidige” hændelser: Vandfloden under Noa (54,9-10), velsignelsesløftet til Abraham og Sara (51,1-2) og pagten med David (55,3). I en traditionshistorisk optik anvendes disse traditioner om Guds nådefulde gerninger i fortiden som grundlag for at formulere et nyt håb for fremtiden.³ Selvom der er visse problemer forbundet med denne skelnen mellem fortid og fremtid, myte og eskatologi, så ændrer det ikke ved, at disse begivenheder for forfatteren til Deuterocesaja og hans oprindelige modtagerskare forekommer at være kendte og betydningsfulde som del af en kulturel erindring (hvad enten de nu har fundet sted eller ej). Indimellem antydes de bare med en spæd hentydning: Et navn, et sprogligt udtryk eller et element i en begivenhed, som vi kender andre steder fra.

Især har man i bibelfortolkningen ofte antaget, at traditionerne omkring det egyptiske eksodus danner en prototypisk model for beskrivelsen af et nyt eksodus hos Deuterocesaja. Det nye eksodus kan således anses som værende en genskrivning af det første. I dette bidrag vil jeg undersøge, om en sådan antagelse holder vand. Termen ”eksodusbegivenheden” bruger jeg i det følgende ret bredt om *hele bevægelsen fra udfrielsen af Egypten gennem Det Røde Hav og gennem ørkenen frem til det forjættede land*.⁴ Af dateringsmæssige årsager vil jeg ikke arbejde med det som en genskrivning af en konkret bibeltæst (f.eks. Ex 15), som om fortællingen i Mosebøgerne på Deuterocesajas tid lå ”færdig”, blev læst og

² F.eks. Sl 77; 78; 80; 81; 105; 106; 114; 135; 136; jf. Susan Gillingham, “The Exodus Tradition and Israelite Psalmody”, *Scottish Journal of Theology* 52 (1999), 19-46.

³ Jf. Gerhard von Rad, *Theologie des Alten Testaments. Band II: Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels* (München: Chr. Kaiser Verlag 1968), 248-253; Joh. Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel* (Oxford: Basil Blackwell 1973), 375-376.

⁴ Samme brede definition anvendes i Lena-Sofia Tiemeyer, *For the Comfort of Zion. The Geographical and Theological Location of Isaiah 40-55*, *Supplements to Vetus Testamentum* 139 (Leiden: Brill 2011), 156.

genanvendt.⁵ I stedet vil jeg netop behandle det som en genskrivning af en *begivenhed*, der i Deuterocesajas miljø som nævnt synes at være kendt og meningsgivende. To spørgsmål vil være gennemgående: Tænkes et nyt eksodus kun at ske fra Babylon, eller gælder det også den bredere diaspora som sådan? Og kommer det nye eksodus ligefrem til at *overskrive* eksodusbegivenheden som den grundlæggende frelsesbegivenhed?

Den klassiske forståelse: Deuterocesaja forkynder et nyt eksodus!

Det står ikke til diskussion, at der i Deuterocesaja refereres tilbage til eller hentydes til motiver, som vi forbinder med eksodusbegivenheden. Spørgsmålet er imidlertid, i hvilket omfang det sker. *Den klassiske forståelse* er på dette punkt stærkt afhængig af den traditionelle antagelse af, at Deuterocesaja i hovedsagen er forfattet i Babylon, at det henvender sig til det jødiske folk i eksil dér (597/87-538 f.Kr.), og at det skal forkynde eksilets ophør og hjemvendelsen til Jerusalem.⁶ Inden for denne historiske ramme er anvendelsen af eksodusbegivenheden ikke bare perifer, men dét dominerende tema. Udfrielsen af Egypten, overgangen over Det Røde Hav og ørkenvandringen danner baggrund for en anden og ny be-

⁵ Jf. Joseph Blenkinsopp, *Isaiah 40-55*, The Anchor Bible, vol. 19a (New Haven & London: Yale University Press 2002), 12.

⁶ Med "den klassiske forståelse" mener jeg det udgangspunkt, at Deuterocesaja optager traditionerne omkring eksodusbegivenheden og bruger dem til at forkynde et nyt eksodus ud af Babylon. Denne forståelse finder i forlængelse af bidrag fra første halvdel af det 20. århundrede sit klareste udtryk i den traditionshistoriske forskning, herunder i Gerhard von Rads teologi (von Rad 1968). 1960'erne markerer et højdepunkt med bidrag af W. Zimmerli, B.W. Anderson og J. Blenkinsopp, der i de følgende årtier lever videre og stadig præsenteres i mange kommentarer, se bl.a. Walter Zimmerli: "Der 'Neue Exodus' in der Verkündigung der beiden grossen Exilspropheten" [1960], *Gottes Offenbarung. Gesammelte Aufsätze zum Alten Testament* (München: Chr. Kaiser Verlag 1963), 192-205; Bernhard W. Anderson, "Exodus Typology in Second Isaiah", *Israel's Prophetic Heritage. Essays in honor of James Muilenburg*, red. B.W. Anderson & W. Harrelson (London: SCM Press Ltd 1962), 177-195; Joseph Blenkinsopp, "Absicht und Sinn der Exodustradition in Deuterocesaja (Is 40-55)", *Concilium* 2 (1966), 762-767; Carroll Stuhlmueller, *Creative Redemption in Deutero-Isaiah* (Rom: Biblical Institute Press 1970); Dieter Baltzer, *Ezekiel und Deuterocesaja*, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 121 (Berlin: Walter de Gruyter 1971); Horst Dietrich Preuß: *Deuterocesaja. Eine Einführung in seine Botschaft* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1976); Michael Fishbane, *Text and Texture. Close Readings of Selected Biblical Texts* (New York: Schocken Books 1979), 121-140; Richard J. Clifford, *Fair Spoken and Persuading. An Interpretation of Second Isaiah* (New York, Ramsey, Toronto: Paulist Press 1984); Rikki E. Watts, "Consolation or Confrontation? Isaiah 40-55 and the Delay of the New Exodus", *Tyndale Bulletin* 41.1 (1990), 31-59.

givenhed: Ligesom Jahve førte israelitterne ud af trællehuset i Egypten, vil han nu føre jøderne ud af eksilet i Babylon. Bernhard W. Anderson går så langt som at fastslå, at Deuterocesaja i det store hele er variationer over eksodustraditionen⁷ – en slags genskrivning kan man sige.

Ser man på opbygningen af de seksten kapitler, er der træk, der understøtter et sådant forslag. Deuterocesaja indledes af et præludium (40,1-11), der fortæller, at folkets skyld er taget væk, at der skal banes en vej i ørkenen, og at Jahve som en hyrde vil samle sin hjord, og afsluttes af en opfordring til drage ud (55,12-13). To mindre afsnit, der også har opfordringer til ”at gå ud”, kan være udtryk for en bevidst kompositionsstrategi: 48,20-21 deler skriftet i to, 40-48 og 49-55, mens 52,11-12 afrunder et større tekstafsnit inden sangen om Herrens lidende tjener (52,13-53,12).

Selvom det ofte anerkendes, at henvisningerne til et forestående eksodus forekommer spredt, undertiden står i modsætning til hinanden og ikke tilsammen danner en entydig helhed,⁸ så bruges det historiske udgangspunkt – eksilet i Babylon – alligevel som midtpunkt for en harmoniserende beskrivelse af et nye eksodus: Jahve kalder perserkongen Kyros som sit redskab (44,24-45,7), der i sin opgave med at befri Israel skal erobre og ødelægge Babylon (43,14-15; 46,1-2; 47). Det bliver startskuddet til et nyt eksodus (43,14-21; 48,20-21; 52,11-12; 55,12-13). Jahve vil på ny kæmpe for sit folk (40,10; 42,10-16; 49,24-26; 50,2-3; 51,9-11), der skal banes en vej gennem ørkenen, hvor de løskøbte kan gå (40,3-5; 42,16; 43,19), og Jahve vil selv sørge for det vandrende folk ligesom i Sinais ørken (41,17-20; 43,19-21; 48,21; 49,9-11). Målet for udflugten er indgangen i det forjættede land (49,8-12) og opbygningen af et nyt og helligt Jerusalem (44,28; 52,1; 54,11-16). Det er tilmed blevet foreslået, at tjenerskikkelsen, der i 49,8-12 står for fordelingen af de øde jordlodder, er en ny Moses.⁹

I denne syntese er der eksplicite referencer til det første eksodus: Vandringen gennem Det Røde Hav (43,16-17; 51,9-10), drikkevand der strømmer af klippen (48,21), og Jahve der går foran og bagved folket (52,12). Det er imidlertid i den klassiske forståelse fremhævet som en pointe, at det nye eksodus, som Deuterocesaja forkynder for menigheden i eksil, langt vil overgå det tidligere.¹⁰ Udvan-

⁷ Anderson 1962, 182.

⁸ Se f.eks. Zimmerli (1963), 201.

⁹ Clifford 1984, 45.

¹⁰ Preuß 1976, 43.

dringen vil ikke ske i hast (52,11-12), og den vil være ledsaget af jubel, selv bjergene vil synge med (44,23; 49,13; 55,12). Vandet i ørkenen vil strømme i så rigt et mål, at træer vil vokse frem (41,18-19; 55,13). Det er Jahve selv, der fører an, ikke som en sky- og ildsøjle, men i egen person (52,12). Han leder som hyrde selv folket (40,11; 49,10) og vender med dem som konge tilbage til Zion (52,7-10). Alt dette sker, for at Jahves herlighed må blive åbenbaret for alle (40,5).

Der er altså ikke tale om en simpel gentagelse af det egyptiske eksodus, men om en stigning i udtryk, som når man i et musikstykke modulerer en halv tone op for at markere klimaks. Det er en radikalt *ny* begivenhed.¹¹ I 43,18-19a og 51,9-11 stilles udfrielsen af Egypten direkte over for den forestående udfrielse af Babylon. Navnlig talen i 43,18-19a om det ”gamle” modsat det ”nye” har givet anledning til at opfatte en typologisk modstilling mellem det første og det andet eksodus. Der er ligefrem en tanke om, at det andet eksodus vil *erstatte* det gamle som den afgørende frelsesbegivenhed.¹² Set i det lys sker der i Deuterocesaja ikke bare en genskrivning af eksodusbegivenheden, men også en overskrivning. Det første eksodus er som den konstituerende frelsesbegivenhed fortid og har kun sin gyldighed som en type for det nye.¹³

Kritik af den klassiske forståelse

Flere kritiske stemmer er vokset frem mod den klassiske forståelse af, at Deuterocesaja forkynnder et nyt eksodus fra det babyloniske eksil.¹⁴ Kritikken bygger

¹¹ Anderson 1962, 190-191.

¹² Watts 1990, 33.

¹³ von Rad 1968, 258. Von Rad 1968, 257 henviser i note 21 i øvrigt til et dansk bidrag, se Aage Bentzen, ”On the Ideas of ”the old” and ”the new” in Deutero-Isaiah”, *Studia Theologica*, vol. 1 (1948), 183-187 (185): ”But Deutero-Isaiah exhorts his people no longer to look back to the Holy Past of their nation, the ”old” history of salvation, embodied in the story of the Exodus from Egypt. For now they experience new events which are to be the creative contents of a new cult myth, the new Exodus from Babylonia”.

¹⁴ Kritikken begynder at melde sig i 1970’erne, f.eks. af H.C. Spykerboer og K. Kiesow, og synes siden at være populær blandt skandinaviske eksegeter, bl.a. H.M. Barstad, Ø. Lund og senest L.-S. Tiemeyer, se Hendrik Carel Spykerboer, *The Structure and Composition of Deutero-Isaiah: With Special Reference to the Polemics Against Idolatry* (Meppel: Krips Repro B.V. 1976); Klaus Kiesow, *Exodustexte im Jesajabuch. Literarkritische und Motivgeschichtliche Analysen* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1979); Hans M. Barstad, *A Way in the Wilderness* (Manchester: University 1989); Øystein Lund, ”*Min vei er skjult for JHWH...*”. *Veimetatforikk og veitematikk i Jesaja 40-55* (Oslo: UnipubAS 2004); Tiemeyer (2011).

først og fremmest på en overbevisning om, at Deuterocesaja *ikke* er henvendt til de eksilerede i Babylon, men tværtimod til folket i Jerusalem. Skriftet handler ikke primært om et nyt eksodus, men nærmere om Jahves tilbagevendelse til Zion, jødernes tilbagevendelse fra diasporaen og bekæmpelsen af Judas fjender som led i det fremtidige Jerusalems genopbygning og herlighed. En anke mod den klassiske forståelse er nemlig, at den først etablerer en historisk ramme i kraft af eksilet (før 538 f.Kr.) og dernæst antager, at det centrale tema eller problem består i Israels manglende muligheder for eller vilje til at forlade Babylon.¹⁵

I første omgang er det redaktionskritiske overvejelser, der nedtoner eksodusmotivet som det dominerende. De mindre afsnit, der rummer opfordringer til at drage ud (48,20-21; 52,11-12; 55,12-13), er alle senere tilføjelser, hvis tematik ikke har meget at gøre med de oprindelige kapitler.¹⁶ Klaus Kiesow argumenterer for, at vejbilledet er dobbelt: Dels tilblivelsen af en vej og Jahves beskyttelse på denne (Es 40-48), dels vejen som udtryk for Jahves hjemvendelse (Es 49-52). De to motiver knytter forskelligt an til eksodustraditionen og afspejler mindst to redaktionelle stadier, der ikke kan sættes sammen til en sammenhængende forestilling om et nyt eksodus.¹⁷ F.eks. understreger Kiesow, at den vej, der banes i 40,3, ikke er til de eksileredes udtog, men til Jahves hjemvendelse til Zion (jf. 40,10-11; 52,7-10).

I anden omgang gælder det vægtlægningen på sprogets poetiske karakter. Det er Hans M. Barstads hovedtese, at udtryksmåden hos Deuterocesaja (og andre profeter) er stærkt metaforisk.¹⁸ De såkaldte "eksodustekster" om vej, ørken og relaterede temaer handler ikke om en konkret, historisk begivenhed, men er billeder på noget andet. Vejbilledet i 40,3-4 er poetiske hentydninger til Jahves tilbagekomst, den frugtbare ørken i 41,17-20 handler ikke om omsorgen for de hjemvendende på deres vandring fra Babylon, men om folkets åndelige opblomstring, og opfordringen til at drage ud i 55,12-13 refererer nærmere til forestillingen om hellig krig end til et nyt eksodus. Selv i 43,14-21, der ellers forekommer at sidestille udfrielsen af Egypten med udfrielsen af Babylon, handler det ifølge

¹⁵ Lund 2004, 20.

¹⁶ Spykerboer 1976, 188.

¹⁷ Kiesow 1979, 21.

¹⁸ Barstad 1989.

Barstad om Judas nationale genrejsning.¹⁹ Fra samme synsvinkel arbejder Øystein Lund i en omfattende analyse af vej billedet i Deuterocesaja.²⁰ Han påpeger, at der i den klassiske forståelse ofte er en tendens til at skelne for skarpt mellem brugen af ”vejen” i en konkret betydning (en vej mellem Babylon og Jerusalem) og i en metaforisk betydning (etik og livsindstilling). I stedet demonstreres det, hvordan vejmotivet næsten alle steder kan læses billedligt om forholdet mellem Jahve og hans folk. I tråd med det viser en meget ny undersøgelse, hvordan eksilet i den gammeltestamentlige litteratur forvandles fra at være noget konkret til at blive et billede på psykisk og åndelig lidelse.²¹

Sammenfattende kan man opstille følgende argumenter i mod den klassiske forståelse: 1. Eksodusmotivet er ikke dét centrale tema, men ét blandt mange; 2. Eksodusreferencerne optræder for spredt og for knapt til at kunne sammenfattes i syntesen ”et nyt eksodus”; 3. Syntesen ”et nyt eksodus” sammenblender forskellige typer af motiver (Jahves epifani, hyrdebilledet, kaoskampen, vej billedet, ørkenmotivet), der ikke i udgangspunkt har noget med hinanden at gøre; 4. Der refereres ikke nødvendigvis til en konkret historisk begivenhed, for teksterne kan læses mere alment som metaforer for gudsforholdet; 5. Deuterocesaja handler ikke primært om udfrielsen af Babylon, men om genopbygningen af Jerusalem; 6. De steder, der taler om en hjemvendelse, vedrører den bredere diaspora som et led i det nye Jerusalems herlighed.

Lena-Sofia Tiemeyer laver en systematisk analyse af alle de ”eksodustekster”, der er blevet opereret med i fortolkningen.²² Hun finder frem til, at kun fire eller fem mindre tekststykker har klare hentydninger til eksodusbegivenheden: 43,16-21; 48,20-21; 51,9-11; 52,10-12 og muligvis 43,2. Heraf er det kun 51,9-11 og 52,10-12, der omhandler et nyt eksodus og fra diasporaen generelt vel at mærke. Tiemeyers tilgang afslører den problemstilling, som er på spil her. Den klassiske forståelse tager udgangspunkt i få tekster med eksplicite referencer til eksodusbegivenheden, finder tekster med lignende motiver (vej, ørken osv.), harmoniserer dem og konstruerer herfra syntesen ”det nye eksodus”. Kritikken derimod

¹⁹ Barstad 1989, 97.

²⁰ Lund 2004.

²¹ Martien A. Halvorson-Taylor, *Enduring Exile. The Metaphorization of Exile in the Hebrew Bible*, Supplements to Vetus Testamentum 141 (Leiden: Brill 2011).

²² Tiemeyer 2011, 168-202. Det drejer sig om Es 40,3-5,9-11; 41,17-20; 42,10-16; 43,2; 43,16-21; 48,20-21; 49,7,8-12; 49,24-26; 50,2-3; 51,9-16; 52,4-6; 52,10-12; 55,12-13. Se hertil oversigten i Anderson 1962, 181-182; Stuhlmueller 1970, 272.

påpeger i fokus på de *enkelte* tekststykker, at motivet ofte slet ikke forekommer. Og de få steder, hvor det gør, indgår det i en bestemt funktion i en bestemt retorisk kontekst.

Der er noget inspirerende ved Barstad, Lund og Tiemeyers forsøg på at ”befri” teksterne fra en forudindtaget historisk læsning. Til gengæld er jeg ikke overbevist om deres nedtoning af det nye eksodus i nogle af tilfældene. Jeg vil i det følgende argumentere for, at det er muligt at finde motivet med et nyt eksodus først og fremmest i 43,14-21, og at det i den konkrete sammenhæng i kraft af den typologiske modstilling til udfrielsen af Egypten *overskriver* denne som den fundamentale frelsesbegivenhed. Det er som nævnt ikke entydigt hos Deuterocesaja, at det er Babylon, hjemvendelsen skal ske fra. Det er både herfra og fra den bredere diaspora.²³ Denne antagelse vil til sidst blive søgt bekræftet af andre profetkter, der også fremsætter en modstilling mellem det første og et andet eksodus, hvis omfang tæller flere end blot de eksilerede i Babylon.

Eksodusteksterne i Deuterocesaja

Selvom mit fokus ligger særligt på 43,14-21, vil jeg kort gennemgå de andre tekster med klare hentydninger til eksodusbegivenheden. I 48,20-21 er benævnelsen af det babyloniske eksil evident. V. 20 indledes med befalingen: ”Gå ud af Babylon, flygt fra kaldæerne!” Det glade budskab skal udbredes til jordens ende, at Jahve har løskøbt sin tjener Jakob. I v. 21 er der en klar allusion til ørkenvandringen, hvor folkets tørst slukkes af vand, der strømmer fra klippen. Er der så også tale om et nyt eksodus? Det afhænger af, hvordan man forstår sammenhængen mellem de to vers.²⁴ Fra v. 20 til v. 21 sker der et skifte dels i adresse (fra 2. til 3. person pluralis), dels i verbale tider (fra imperativ til perfektum/konsekutiv imperfektum). Man kan som Tiemeyer fastholde, at v. 21 refererer til overståede, fortidige begivenheder, israeliternes ophold i ørkenen, og blot fungerer som en eftertanke til v. 20. Men det er også muligt at fortolke datidsformerne som profetisk fortid, der sagligt vedrører fremtiden (jf. LXX). I så fald peger v. 21 som en motiverende faktor på den støtte, Jahve som led i et nyt eksodus vil give til dem,

²³ Jf. bl.a. K. Baltzer i hans dog noget vidtløftige tese om, at Deuterocesaja er et teaterstykke fra anden halvdel af 5. årh., skrevet i Jerusalem med henblik på opførelse i Babylon og i diasporaen for at fremme valfart hertil, se Klaus Baltzer, *Deutero-Jesaja*, Kommentar zum Alten Testament, Band 10,2 (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 1999), 50.

²⁴ Tiemeyer 2011, 185-186.

der forlader Babylon (et lignende mønster gør sig gældende i 51,9-11, se nedenfor).

De to øvrige tekststykker, 51,9-11 og 52,11-12, der med sikkerhed forkynder et nyt eksodus, danner en ramme i et større tankesæt i 51,9-52,12.²⁵ 51,9-11 indleder med en opsang til Jahves magtfulde arm, at den skal vågne ligesom i urtidens dage.²⁶ Dernæst følger den eksplicite hentydning til eksodusbegivenheden i v. 9b-10 i form af to retoriske spørgsmål: Mon ikke det var Jahve, som nedkæmpede Rahab, udtørrede havet og satte en vej for de løskøbte på havets bund? Rahab, der i den hebraiske tekst står parallelt til Tanin (eller søslangen), kendes som et havuhyre, Jahve kæmper imod (Sl 89,11; Job 26,12), men symboliserer også Egypten (Es 30,7; Sl 87,4). Det er derfor rimeligt at antage, at begivenheden mere præcist alluderer til vejen gennem Det Røde Hav end til skabelseskampen generelt.²⁷ V. 9b-10 giver dermed en baggrund for v. 11's beskrivelse af Jahves befriede, der med jubel vender tilbage til Zion. Ligesom de løskøbte gik over Det Røde Have mod det forjættede land, vil Jahves befriede vende hjem til Zion. Det er karakteristisk for 51,9-11, at målet for hjemkomsten er klart, mens der er tavshed om, *hvor* de kommer fra. Måske er det af betydning, at IQIsa^a i stedet for "Jahves befriede" (פְּדוּיֵי יְהוָה) læser "Jahves spredte" (פְּזוּרֵי יְהוָה), idet glosen פֶּזַר andre steder henviser til den bredere diaspora.²⁸ Ligeså vigtigt er det, at v. 11 stort set er identisk med afslutningsverset i Es 35. Dette kapitel handler om den hellige vej, der fører til Zion, men er ligeså uklar angående, hvorfra de løskøbte kommer. Eksodusbegivenheden genskrives i 51,9-11 som den fortidige begivenhed, der som i en analogi danner bagtæppe for den nye begivenhed: Det befriede/spredte folks hjemrejse til Zion.

²⁵ Jf. Roy F. Melugin, *The Formation of Isaiah 40-55*, Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, Beiheft 141 (Berlin: Walter de Gruyter 1976), 159-167.

²⁶ Den magtfulde arm (זְרוֹעַת יְהוָה) kan henvise til den arm, der er i aktion i det egyptiske eksodus (jf. Deut 4,34), selvom Jahves arm i sig selv ikke udgør en henvisning til eksodusbegivenheden, jf. Tiemeyer 2011, 194.

²⁷ For denne problemstilling, se Hendrik Bosman: "Myth, Metaphor or Memory? The Allusions to Creation and Exodus in Isaiah 51:9-11 as a Theological Response to Suffering during the Exile", *Exile and Suffering*, red. B. Becking & D. Human (Leiden: Brill 2009), 71-81.

²⁸ Se Jer 50,17 (Israel som spredte får nedlagt af Assyrien og Babylonien), Joel 4,2 (Israel spredt blandt folkene) og Est 3,8 (et folk spredt blandt folkene i alle provinserne i kong Ahasverus kongerige).

I 52,11-12 lyder befalingen: ”Af sted, af sted, gå bort fra dér! Rør ikke ved noget urent!” Folket skal gå ud, og de, der bærer Jahves (tempel)ting, skal rense sig. Dette ”fra dér” (מִשָּׁמַיִם) er igen upræcist.²⁹ Selvom det ofte antages, at de to vers er en variation over 48,20-21, er det værd at bemærke, at Babylon *ikke* er nævnt. Det kan være herfra eller fra andre steder.³⁰ Stykket har flere motiver hentet fra eksodusbegivenheden, navnlig i v. 12: Mens det egyptiske eksodus skete i hast, vil det nye eksodus foregå i ro og mag. Jahve vil som Israels Gud gå foran og bagved det.³¹

Som nævnt indrammer 51,9-11 og 52,11-12 en større sammenhæng i 51,9-52,12, der kan være bestemmende for forståelsen af det nye eksodus’ funktion. Rammen kan understrege bevægelsen fra en bøn om eksodus i 51,9-11 til et nyt eksodus, der i 52,11-12 kommer til at overstråle det tidligere.³² Jeg mener at kunne finde følgende kiastiske struktur:

A: 51,9-11: De adspredtes hjemvendelse til Zion (eksodusmotiv)

B: 51,12-16: Jahve som trøster, skaber og befrier

C: 51,17-20: Vredens bæger til Jerusalem og hendes sønner

D: 51,21-23: Vredens bæger gives videre til Jerusalems undertrykkere

D’: 52,1-3: Løskøbelsen af Zion

C’: 52,4-6: Undertrykkelsen af Zion og Jahves indgreb

B’: 52,7-10: Jahves hjemkomst til Zion som trøster og løskøber

A’: 52,11-12: Diasporaens (fra dér) hjemvendelse (eksodusmotiv)

Midtpunktet i kiasmen er det nye Jerusalems herlighed, der afstedkommes ved, at vredens bæger (Jahves straf) gives videre til undertrykkerne. I 52,1-3 er det *byen*, der slipper af med fjenderne, kan iklæde sig festdragten og kaldes hellig.

²⁹ Barstad (1989), 102-106 fortolker ”fra dér” som Jerusalem, idet han ser en parallel mellem v. 1-2 og v. 11-12 i Es 52’s brug af ”hellig krig”-terminologi. Det er Jerusalems indbyggere, der i forlængelse af v. 7-10 skal gå ud med Jahves våben (כְּלֵי יְהוָה) for at nedkæmpe fjenderne!

³⁰ B.S. Childs foreslår i sin kommentar, at det er de steder, hvor Guds hellighed ikke respekteres, se Brevard S. Childs, *Isaiah. A Commentary*, The Old Testament Library (Louisville & London: Westminster John Knox Press 2001), 406-407.

³¹ Samme tillid til Guds beskyttende nærvær findes i 43,2, hvor Jahve følger og vogter Israel på dets vandring gennem vand og ild. Til trods for benævnelsen af Egypten i det følgende v. 3 mener jeg ikke, at der er nogen tydelig henvisning til eksodusbegivenheden.

³² Melugin (1976), 166.

Generelt er Zion/Jerusalem i fokus i 51,9-52,12, bl.a. som adressat i 51,17 og 52,1-2. Det er derfor ikke umuligt, at det omtalte eksodus i A og A' tjener til denne herliggørelse af byen. Det er ikke et nyt eksodus *i sig selv*, men en begivenhed i en bestemt sags tjeneste: Folkets hjemvendelse som led i det nye Jerusalems herlighed.³³ Det er ikke nødvendigvis kun et eksodus fra Babylon, men fra alle de steder, hvor Jerusalems sønner er spredt ud.³⁴

Sammenfattende bruges genskrivningen af eksodusbegivenheden i 48,20-21; 51,9-11 og 52,11-12 som bagtæppe og motivation for et nyt eksodus. Udgangspunktet for dette er ikke nødvendigvis folkets løskøbelse fra Babylon, men kan tænkes bredere som en *generel* hjemvendelse fra diasporaen som led i Jerusalems restaurering. Det er nemlig bemærkelsesværdigt, at vandringens begyndelsespunkt ikke er udspecificeret (jf. 40,10-11). Kun i 48,20 nævnes Babylon/kaldæerne, mens det i både 51,9-11 og 52,11-12 mangler eller sløres af det ubestemte "fra dér". Andre steder i Deuterojesaja sker samlingen af diasporaen fra de fire verdenshjørner (43,5-6), fra nord, vest og Sinims land (49,12) og fra folkeslagene (49,18.22).

Eksegese af Es 43,14-21

Efter disse indledende iagttagelser vil jeg gå til et nærstudie af Es 43,14-21.³⁵ I min oversættelse lyder det:

14 Således siger Jahve, jeres løskøber, Israels Hellige: "For jeres skyld har jeg sendt til Babylon, og jeg vil rive alle tværbjælker³⁶ ned, og kaldæerne, deres glædesskrig vil blive til klager³⁷. 15 Jeg er Jahve, jeres Hellige, Israels skaber, jeres konge!" 16 Således siger Jahve, som gav en vej i havet og en sti i de

³³ Jf. Tiemeyer 2011, 198, der anser 48,20-21; 51,9-11 og 52,10-12 som passager, der har skullet overbevise et publikum i Juda om fordelene ved de eksileredes tilbagevendelse.

³⁴ I Es 60-62, der er henvendt til folket i Jerusalem om byens kommende herlighed, bringer fremmede folkeslag byens sønner fra det fjerne (60,4.9), og der banes en vej fra Jerusalem til Jahve og hans folks hjemkomst (62,10-12).

³⁵ I tekstgennemgangen benytter jeg mig ud over den i forvejen nævnte sekundærlitteratur (herunder Baltzer 1999, 224-231; Childs 2001, 336-337; Blenkinsopp 2002, 225-228) også af Karl Elliger, *Deuterojesaja*, *Biblischer Kommentar Altes Testament*, Band XI/1 (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1978), 331-359; John Goldingay, *The Message of Isaiah 40-55: A Literary-Theological Commentary* (London: T&T Clark 2005), 205-213.

³⁶ Visse tekstkritiske problemer, se gennemgangen af det pågældende vers.

³⁷ Visse tekstkritiske problemer, se gennemgangen af det pågældende vers.

mægtige vande, 17 som førte vogne og heste ud, hele den mægtige hær – de lagde sig ned, de kunne ikke rejse sig, de døde hen, som en væge gik de ud: 18 ”Husk ikke på de tidligere begivenheder, og giv ikke agt på urtidens hændelser! 19 Se, jeg skaber nyt! Nu spirer det! Kan I ikke forstå det? Jo, i ørkenen vil jeg lægge en vej, i ødemarken stier.³⁸ 20 Markens vilde dyr vil herliggøre mig, sjakaler og strudse, for i ørkenen vil jeg give vand, vandstrømme i ødemarken, så mit udvalgte folk kan drikke. 21 Det folk, som jeg har formet mig, skal fortælle min pris.”

Opbygning

Tekststykket består af to mindre afsnit, v. 14-15 og v. 16-21, der hver især indledes af ”Således siger Jahve” (כה אמר יהוה). Det er af formkritikken ofte blev opsplittet i to selvstændige og af hinanden uafhængige dele, men det er ødelæggende for sammenhængen.³⁹ V. 14-15 annoncerer Babylons fald, mens v. 16-21 fortæller om den nye frelsesbegivenhed. V. 16-17 genskriver overfarten over Det Røde Hav, v. 18-19a maner til ikke at huske på de gamle begivenheder, men til i stedet at se frem mod det nye, der kommer, v. 19b-20 beskriver Jahves nye indgreb, og v. 21 runder af med bemærkningen om, at gudsfolket skal forkynde Jahves pris.

Kontekst

43,14-21 og i særdeleshed folkets pris i v. 21 afslutter et større tankesæt, der tager sin begyndelse i 42,18.⁴⁰ 42,18-25 indleder med dommen over den døde og blinde tjener Israel, der lever i fangenskab, mens 43,1-21 handler om folkets frelse, der fra 43,1-7 over 43,8-13 som en spiral når sit højdepunkt i 43,14-21 (se parallellen dom-frelse i 43,22-28 og 44,1-5, jf. ”Men nu” (ועתה) og ”frygt ikke” (אל תירא) i 43,1; 44,1-2).⁴¹ I 43,1-7 er Jahve Israels skaber og yder det beskyttelse, hvor end det går; Jahve løskøber det og samler folket fra jordens ender (diasporaen). I 43,8-13 skal Israel være vidne for Guds frelsende indgreb. Dette indgreb

³⁸ Jf. 1QIsa^a, der læser ”stier” (נתיבות). BHS har ”vandstrømme” (נהרות). Se gennemgangen af det pågældende vers.

³⁹ De nyeste kommentarer opererer med 43,14-21 som en helhed, se Childs 2001, 336; Blenkinsopp 2002, 225; Goldingay 2005, 205.

⁴⁰ Andre mener, at det allerede begynder i 42,14, se f.eks. Childs 2001, 332; Lund 2004, 194-195.

⁴¹ Goldingay 2005, 215-218 finder, at 42,18-43,21 har en firleddet parallel i 43,22-45,8. Her får 43,14-21 sin tematiske modpol i 44,24-45,8 om kaldelsen af Kyros og genopbygningen af Jerusalem.

kulminerer som sagt i den nye frelsesbegivenhed i 43,14-21: Både ørkendyr og gudsfolket herliggør og lovpriser Jahve. Dette højdepunkt punkteres dog straks af indledningen til det næste tankesæt i 43,22-44,5: ”Men mig påkaldte du ikke, Jakob!”⁴²

Detaleksegesese

V. 14-15: Det væsentlige udsagn i v. 14b er indrammet af beskrivelser af Jahve, dels i skikkelse af en taleformular (v. 14a), dels i skikkelse af Jahves eget udsagn (v. 15). Der er tale om en række epiteter, som i forskellige variationer går igen andre steder (f.eks. 41,14; 43,3; 45,11; 48,17; 49,7): Jahve er løskøber, hellig, skaber og konge. Det er magtfulde egenskaber, der i dette tilfælde omkranser og giver troværdighed til den egentlige sag i v. 14b: Udsigelsen af Babylons fald. V. 14b indledes med beskeden om, at Jahve har sendt til Babylon (1QIsa^a læser *mod* Babylon (בבבל)). Hvem eller hvad, der er sendt, siges ikke, men det er almindeligt at antage perserkongen Kyros, der er hentydet til i 41,1-5.21-25; 42,5-9, og som dukker op igen i 44,24-45,7. Dette er nu ikke helt entydigt. Dertil sker det ”for jeres skyld”. Dette ”jeres”, der ligeledes betegner modtagerne, er ikke ud-specificeret. Det kan være de eksilerede i Babylon, folket i Jerusalem eller mere alment gudsfolket Israel, hvor det end befinder sig (i 45,4 er perserkongen kaldet for Jakob og Israel, Jahves udvalgte, skyld). I anden halvdel af v. 14b melder sig nogle tekstkritiske vanskeligheder.⁴³ Vokaliseringen i BHS giver egentlig god mening i sig selv: ”... og jeg vil bringe alle ned som flygtninge, og kaldæerne, deres glædesskrig (er) på skibene.” Altså: Jahve jager indbyggerne på flugt, og skibene refererer til konkrete skibe på Eufrat, som man kan søge tilflugt på. Imidlertid kan en mindre omvokalisering af den samme konsonanttekst, ”flygtninge” (בְּרִיחִים) til ”tværbjælker” (בְּרִיחִים) og ”skibe” (בְּאֲגִיטוֹת) til ”klager” (בְּאֲגִיטוֹת) fremmale en noget anden detalje: Jahve sprænger tværbjælkerne på Babylons porte, og byens glæde bliver til sorg. Denne mindre tekstændring er at foretrække, men dels kan dobbelttydigheden være tilstræbt, dels ændrer det i sidste ende ikke på det overordnede billede: Babylon straffes for gudsfolkets skyld.

⁴² Ifølge Watts 1990, 58-59 indgår Deuterocesaja i Esajasbogen som helhed som en forklaring på, hvorfor tilbagevendelsen fra eksilet *ikke* kom til at ske. Netop på grund af Israels gentagne afvisninger af Jahves løfter udskydes det nye eksodus i Es 49-55 som en fremtidig begivenhed (jf. Es 56-66).

⁴³ Se især Elliger 1979, 342-343; Childs 2001, 336; Blenkinsopp 2002, 226.

V. 16-17 danner formelt en indledning til Jahves direkte tale i v. 18-21. Der kan ikke herske nogen tvivl om, at versene er en genskrivning af overgangen over Det Røde Hav, også selvom den fjendtlige hær i sig selv fremtræder anonymt. Der henvises ikke nødvendigvis til en konkret tekst (f.eks. Ex 14-15; Sl 77,20), men nærmere til en almen kendt og forudsat begivenhed, et udtryk for gammeltestamentlig børnelærdom kan man sige. Havet og de mægtige vande bliver spaltet af en vej (דרך) og en sti (נתיבה).⁴⁴ På den fører (המריצא) Jahve hæren ud. Netop glosen for at gå ud (צא) er et typisk kendetegn fra eksodusfortællingen i Mosebøgerne, men kan også bruges som en militærteknisk betegnelse om at lede en hær frem til kamp (jf. Deut 20,1; Am 5,3). V. 17a sætter således en voldsom scene: Vogne og heste, alt i alt en mægtig hær, så mægtig som vandene, rykker ud til forfølgelse og kamp. Et brat skifte sker i v. 17b's staccatoagtige opremsning af hærens endeligt: De lægger sig ned, kan ikke rejse sig, dør hen, går ud som en væge. Rent stilistisk minder den knappe form (seks ord på hebraisk) om Cæsars berømte ord "veni, vidi, vici" – om end med omvendt fortegn. Selvom v. 16-17 blot former en indledning til de følgende vers, er indholdet afgørende. Der vises tilbage til den fortidige og grundlæggende begivenhed – udfrielsen af Egypten – og netop Jahves magtfulde indgreb garanterer for troværdigheden af det følgende tilsagn om en ny frelsesbegivenhed.

V. 18-19a konstruerer en spænding mellem de tidligere begivenheder (v. 18) og det nye, der er ved at ske (v. 19a). Noget nyt af samme art som de gamle ting vil overgå og afløse dem. Det er et meget omdiskuteret spørgsmål, hvad disse "tidligere" begivenheder er. Der er i forskningen i hvert fald fire forskellige bud: 1. Begivenheder langt tilbage, skabelsesmyten eller udfrielsen af Egypten, som den nære kontekst lægger op til; 2. Jerusalems fald; 3. tilværelsen under det babyloniske eksil; 4. hele Israels historie fra kaldelsen i Egypten til Jerusalems ødelæggelse. Den hebraiske tekst er nemlig ikke entydig: "De tidligere" (ראשונה) kommer af ראשון, der er en velkendt og hyppigt anvendt gløse i Deuterotesaja. Den bruges om Jahve, at han er "den første" (f.eks. 41,4), og i flertal mere alment i diskussionen om forudsigelse og opfyldelse (41,22; 42,9; 43,9; 46,9; 48,3). Betydningen af "de tidligere" ting må her afgøres ud fra den parallelisme, som udtrykket indgår i. Det parallelle "urtidens hændelser" eller måske bedre

⁴⁴ Fortolkere, der nedtoner eksodusmotivet i disse vers, peger i stedet på, at det omhandler skabelseskampen, hvor Jahve besejrer kaosvandene (jf. deres læsning af Es 51,9-11). V. 16-17 skal i højere grad understrege Jahves styrke og vilje til at nedslagte Israels fjender, se Lund 2004, 200.

”de urtidige ting” (קדמניות) optræder som eneste sted i Bibelen i pluralis, men betyder i singularis enten ”østlig” eller ”fortidig, ældgammel” (jf. 1 Sam 24,14; Ez 38,17; Mal 3,4). Til gengæld bruges roden קדם andre steder i Deuterocesaja: I 51,9 tales som nævnt om vejen gennem Det Røde Hav i ”urtidens dage” (כימי קדם), mens det i 45,21 og 46,10 ikke behøver at gå så langt tilbage og kan henvise til løfterne om Kyros’ erobring af Babylon, altså den ”nære” fortid. Alligevel mener jeg, at konteksten tydeligt lægger op til at forstå ראשונות וקדמניות som pegende tilbage på eksodusbegivenheden. Den ”nye” (חדשה) begivenhed, som omtales i v. 19a og udfoldes i v. 19b-20, indbefatter netop en vej og stier parallelt med dem i v. 16. Spændingen eller bruddet mellem de tidligere begivenheder og den nye fremhæves på to måder. For det første opfordres der til ikke længere at huske (זכר) og give agt (בין) på de fortidige hændelser. For det andet markeres aktualiteten af det nye både med et ”se” (הנה) og med et ”nu” (עתה). Man har peget på, at opfordringen til ikke at huske ikke skal læses for bogstaveligt, men blot som en del af en argumentationskæde, et retorisk greb, idet erindringen om fortiden er afgørende andre steder i Deuterocesaja (f.eks. 46,9).⁴⁵ Også selvom det skulle være tilfældet, så siger det alligevel noget om betydningen og formatet af den nye begivenhed, at den mindst er lige så vigtigt og kan stå alene uden støtte i tidligere begivenheder (se nedenfor).

V. 19b-20 udfolder indholdet af den nye begivenhed. Jeg vælger i v. 19b at erstatte BHS’s ”vandstrømme” (נהרות) med ”stier” (נתיבות), som det er bevidnet i 1QIsa^a. Halvverset kan således læses som en parallelisme: Vej i ørkenen – stier i ødemarken. Dette ordspil er ikke tilfældigt, da det er de samme to gloser i v. 16 om vejen og stien, som Jahve baner gennem Det Røde Hav. Herved tydeliggøres en sproglig og betydningsmæssig lighed mellem de tidligere begivenheder og det nye, mens opfordringen til at glemme de første i v. 18 som nævnt markerer bruddet mellem dem. Denne gang er det ikke de mægtige vande, som skal force-res, men den tørre ørken. Derfor vil Jahve i v. 20 sørge for at give vand og vandstrømme, som det udvalgte folk kan drikke – et andet kendt træk fra eksodusbegivenheden. Netop på grund af dette vil de ørkendyr, hvis tilstedeværelse ellers signalerer ødelæggelse og død (jf. Es 13,21-22; 34,13), herliggøre Jahve. Ørkenen vil blive forvandlet til et velsignelsens sted.

⁴⁵ Stuhlmueller 1970, 68-69 (note 220) forstår det som en irrettesættelse af Israel for manglende tillid til, at noget så stort kan ske igen. Dette medfører en kritik af von Rad for at overdrive modstillingen (se nedenfor). Lund 2004, 203 mener heller ikke, at Israel skal glemme, men eksodusbegivenheden må ikke opfattes som det sidste ord i historien med Jahve. Man skal være åben for nye muligheder.

Beskriver v. 19b-20 så et nyt eksodus? Sådan er det traditionelt blevet forstået.⁴⁶ I modsætning hertil har kritikere påpeget,⁴⁷ at v. 16-17 i højere grad handler om Jahves sejr over fjenderne end om udfrielsen af Israel. Det er forfølgerne og ikke et tilfangetaget folk, Jahve fører ud. Nedkæmpelsen af de fjendtlige magter danner til gengæld baggrund for en ny mulighed for gudsfolket, der ikke nødvendigvis indebærer en fysisk tilbagevendelse fra det babyloniske eksil. Ørkenen er et billede på folkets aktuelle og håbløse situation, om det befinder sig i Babylon, Jerusalem eller andre steder, og vejen i og forvandlingen af ørkenen illustrerer gudsforholdets fornyelse (jf. 41,17-20; 44,1-5). Alligevel indrømmer Lund, der er den mest ihærdige fortaler for en metaforisk forståelse, at en konkret læsning af et nyt eksodus ligger inden for tekstens betydningsmuligheder.⁴⁸ I mine øjne behøver det ene ikke at udelukke det andet. Men er der tale om et nyt eksodus, hvad jeg mener, der er, så er det ligesom i 51,9-11 og 52,11-12 en meget generel beskrivelse. Det nævnes ikke, hvorfra (antageligvis Babylon, jf. v. 14-15) eller hvortil vandringen vil ske.

V. 21 runder tekststykket og hele tankesættet i 42,18-43,21 af. Det udvalgte folk er det folk, som Jahve selv har skabt som sin ejendom. Det folk skal fortælle eller ”optælle” (ספר) Jahves pris. Denne pris (תלה) kan mere generelt betyde ”lovsang” og kan hermed indgå i den større lovsang af Jahves værk, der gennem hele Deuterocesaja danner kompositionelle afslutninger på mindre tekstdele (f.eks. 44,23; 49,13).

Samlet tolkning

Bevægelsen i 43,14-21 synes klar: Først annonceres Babylons fald, så peges tilbage på eksodusbegivenheden og så peges frem på den nye frelsesbegivenhed, på det nye eksodus. Netop inden for det overordnede tankesæt, inden for den retoriske kontekst i 42,18-43,21, danner denne sidste del den absolutte kulmination på Jahves frelsende indgreb: Modstillingen af den grundlæggende frelsesbegivenhed, eksodusbegivenheden, og det nye, der er ved at ske.

Hvordan forholder de to begivenheder sig så til hinanden? Det afhænger som sagt af forståelsen af, hvad de ”tidligere” begivenheder refererer til. F.eks. antager Kiesow, at de omhandler Jerusalems fald, og finder derved en *kontinuitet*

⁴⁶ Se f.eks. Anderson 1962, 188; Zimmerli 1963, 199; von Rad 1968, 258.

⁴⁷ Tiemeyer 2011, 183-184.

⁴⁸ Lund 2004, 205.

mellem eksodusbegivenheden og den nye frelsesbegivenhed. Ifølge ham tjener eksodusmotivet ikke bare som et "billedreservoir" til at udpensle det kommende, men også som en central fortolkningshorisont for det nye og overraskende indgreb.⁴⁹ I den forstand kan man se den nye frelsesbegivenhed som en *genskrivning* af eksodusbegivenheden. Der er en sproglig og semantisk lighed, og den nye begivenhed vokser ud af indholdet af den tidligere. Det nye kommer ligesom dengang i Egypten til at erstatte den bundne, håbløse og frustrerende fortid (og nutid), de tidligere begivenheder.

Hvis man i stedet mener, at de "tidligere" ting faktisk vedrører udfrielsen af Egypten som den store, fortidige begivenhed, så er der ikke bare tale om en kontinuitet eller genskrivning, men også et brud, en *overskrivning*. Eksodusbegivenheden leverer ikke blot motiver til at beskrive det nye, men bliver i sig selv *overskrevet* som den afgørende frelsesbegivenhed. Det kommende eksodus vil fuldstændig overskride rammerne af tidligere hændelser. Derved indgår de to begivenheder ikke blot i en analogi, men tillige i en typologi, hvor den anden overskriver og erstatter den første som den meningsgivende. Som nævnt ovenfor er det et fremherskende element i den klassiske forståelse, f.eks. hos Gerhard von Rad.

I det følgende udblik til den øvrige profetlitteratur vil jeg undersøge denne problemstilling ved at gennemgå de tekster, der sidestiller eksodusbegivenheden med et nyt eksodus. Gennemgangen vil have to fokus. For det første forholdet mellem de to begivenheder: Er der kun tale om en genskrivning eller også om en overskrivning? For det andet beskrivelsen af et nyt eksodus: Vil det kun ske fra Babylon, eller omfatter det også den bredere diaspora?

*Udblik til den øvrige profetlitteratur*⁵⁰

Går man til de øvrige dele af Esajasbogen, melder sig i særlig grad 11,11-16. Denne mindre enhed afrunder konflikten med den assyriske stormagt (7,1-11,16) inden den afsluttende takkesalme i Es 12. Assyreerkongens nederlag er allerede i 10,24-26 kædet sammen med staven, som Jahve svingede over havet i Egypten, og 11,11-16 lægger sig i forlængelse af det fredsrige, der i 11,1-9 skal etableres

⁴⁹ Kiesow 1979, 78.

⁵⁰ Flere af de profetekster, der bliver analyseret i dette afsnit, er mere udførligt behandlet i kapitel 11 i min prisopgave, se Frederik Poulsen, *En redegørelse for Zionmotivet i profetlitteraturen*, Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 26 (København: Afdeling for Bibelsk Eksegese, Det Teologiske Fakultet 2011), 135-151. Se også Fishbane 1979, 125-140.

under Davidskongen på det hellige bjerg i Jerusalem og folkeslagenes valfart hertil i v. 10. Denne frelsestid vil også omfatte en samling af gudsfolket, ”resten” i jesajansk terminologi, der er spredt ud over de omkringliggende lande. Det er tydeligt, at denne samling spiller på udfrielsen af Egypten: Jahve vil i v. 11 ”for anden gang” (שנית) samle folket, og i v. 16 vil der blive en banet vej for resten i Assyrien, ligesom der blev banet en vej for Israel, da det steg op fra Egypten. Diasporaen er meget bredt defineret i v. 11-12, idet den både omfatter dem, der er tilbage i Egypten og Assyrien og alle mulige andre steder, ja fra de fire verdenshjørner.⁵¹ Det nye eksodus fra hele verden beskrives eller genskrives med træk fra eksodusbegivenheden, men der synes ikke at være tale om en overskrivning af den som frelsesbegivenhed.

Hos Jeremias er modstillingen mellem de to begivenheder mere fremherskende. I 16,14-15 lyder efter truslen om straf og landflygtighed denne opmuntring fra Jahve:

14 Derimod, se der skal komme dage – siger Jahve – og man vil ikke længere sige: ”Så sandt Jahve lever, som førte Israels sønner op fra Egypten,” 15 men [i stedet vil man sige:] ”Så sandt Jahve lever, som førte Israels sønner op fra Nordens land og fra alle de lande, som han spredte dem til.” Og jeg vil føre dem tilbage til deres land, som jeg gav til deres fædre.

Med få variationer går ordene igen i 23,7-8 i tilknytning til beskrivelsen af Jahve som hyrden, der samler sine får fra adspredelsen, og beskrivelsen af den nye Davidskonge (23,1-6). Den gentagne formulering er retorisk set en indledning på en ed, hvis udgangspunkt – udfrielsen af Egypten – vil blive udskiftet med det nye eksodus fra Nordens land og andre lande.⁵² Her er der faktisk tale om en overskrivning. Det nye eksodus kommer til at erstatte det gamle som den grundlæggende begivenhed. Dertil er det værd at bemærke, at hjemførelsen ikke bare sker fra Nordens land (dvs. Babylon), men fra alle de lande, hvor folket er spredt.

I *Jer 30-31* udpensles et lignende scenarium. Talrige eksplicite og implicite referencer til eksodustraditionen bruges til at skildre hjemkomsten til Zion som

⁵¹ Netop af denne årsag anses 11,11-16 af den historiske kritik for at være et eksilsk eller eftereksilsk indskud, se Childs 2001, 104-105.

⁵² Robert P. Carroll, *The Book of Jeremiah: A Commentary*, Old Testament Library (London: SCM Press Ltd 1986), 344-345 og 448-449.

et nyt eksodus.⁵³ Allerede i indledningen proklamerer Jahve, at han vil vende folkets skæbne og føre dem tilbage til deres fædreland (30,1-3). I Jeremias' univers er eksilet en straf, der er udstået efter 70 år (29,10-14). Tilbagevendelsen sker ikke bare fra Babylon, men også fra jordens fjerneste egne (jf. 31,8), og vil i storhed og omfang overhale det gamle.⁵⁴ Som et led i de landflygtiges hjemvendelsen og Jerusalems genopbygning vil der blive etableret en ny pagt (31,31-34). Eftersom den gamle pagt, der blev sluttet under Moses, blev brudt, vil Jahve lave en ny, der vil bevirke, at alle – fra den mindste til den største – vil kende Jahve. Ligesom udfrielsen af Egypten blev efterfulgt af en pagtslutning, vil samlingen fra diasporaen medføre en ny pagt, der vil erstatte den gamle. Der er igen tale om et radikalt brud mellem gammelt og nyt. Et lignende brud findes hos Jeremias i 3,16-17, hvor ingen længere skal tale om, tænke på, huske eller savne pagtens ark (måske endda den fra ørkenvandringstiden?), fordi Jerusalem vil erstatte den som Jahves trone.

Ezekiel bruger også parallellen til eksodusbegivenheden til at beskrive hjemvendelsen. I *Ez 20,1-32* gendannes det første eksodus og Israels gentagne forbrydelser mod Jahves bud, mens *Ez 20,33-44* som et typologisk modsvar skildrer det nye eksodus.⁵⁵ Jahve vil i v. 33-34 med ”stærk hånd og løftet arm” (בִּיד חֲזָקָה וּבְרֹוּחַ נְטוּיָה, jf. Deut 4,34; 5,15; 7,19; 26,8) og udøst harme som konge herske over folket. Med samme styrke vil han føre det ud fra folkeslagene og samle det fra de lande, hvor de blev spredt.⁵⁶ Igen er det bemærkelsesværdigt, at landflygtigheden er bredt og ukonkret defineret. I v. 35-38 fører han folket ud i ”folkeslagenes ørken”, og ligesom han fældede dom over deres fædre i Egyptens ørken, vil han fælde dom over dem nu. Det er et særtræk hos Ezekiel, at han efter udfrielsen forventer yderligere en dom, hvor det hjemvendende folk bringes ind i pagtens bånd, og hvor de oprørske og ugudelige afsondres og nægtes adgang til

⁵³ For en grundig gennemgang af alle referencerne, se A.J.O. van der Wal, “Themes from Exodus in Jeremiah 30-31”, *Studies in the Book of Exodus. Redaction – Reception – Interpretation*, red. M. Vervenne (Leuven: Leuven University Press 1996), 559-566.

⁵⁴ Jf. Gary Yates, “New Exodus and No Exodus in Jeremiah 26-45. Promise and Warning to the Exiles in Babylon”, *Tyndale Bulletin* 57.1 (2006), 1-22 (4-8).

⁵⁵ Rebecca G.S. Idestrom, “Echoes of the Book of Exodus in Ezekiel”, *Journal of the Study of the Old Testament* 33.4 2009, 489-510 (500-502); jf. også Zimmerli (1963), 197.

⁵⁶ Dette motiv går hos Ezekiel igen i 20,41-42; 34,13; 36,24, der formelagtigt repeterer, at Jahve vil føre folket ud, samle dem fra de lande, som de blev spredt til, og bringe dem til ”folkenes ørken” (20,35), ”Israels land” (20,42) eller ”deres/jeres land” (34,13; 36,24), se Poulsen 2011, 144.

landet. De retfærdige i Israels hus skal siden dyrke Jahve på hans hellige bjerg (v. 39-44). Hvor ørkenen hos Deuterocesaja forvandles til et herlighedens sted (jf. 43,19b-20), er ørkenen hos Ezekiel det tematiske bindeled til eksodusbegivenheden og tjener som dommen og adskillelsens sted, hvor fårene skilles fra bukkene.⁵⁷

En tilsvarende funktion har ørkenen i Hoseas bogens første kapitler. Efter en række trusler om ødelæggelse på grund af "ægteskabelig" utroskab følger løfterige ord i 2,16-17. Jahve vil forføre og føre Israel ud i ørkenen, hvor han vil tale til hende. Her vil han forny hende. Han vil give hende hendes vingårde og give hende Akors dal (eller ulykkens dal, עמק עכור) som håbets port. Hun vil svare eller følge (ענה) ham, som da hun var ung og steg op fra Egypten. Benævnelsen af Akors dal, som er kendt fra Jos 7,24-26, antyder, at der er tale om endnu et indtog i det forjættede land. Selvom grundlaget er småt, to vers, anes ved den eksplicite omtale af Egypten i v. 17b en genskrivning af grundlæggende træk i eksodusbegivenheden: Ørkenophold og indvandring. Men der er næppe grundlag for at hævde, at den nye begivenhed vil erstatte den tidligere.⁵⁸

Opsamling

De fire passager i Deuterocesaja, der formidler et nyt eksodus, kan anskues som genskrivninger af eksodusbegivenheden. De låner sprog, træk og motiver, som kendetegner denne, og i to tilfælde, 43,14-21 og 51,9-11, er der en udtrykkelig modstilling af de to begivenheder. Derimod kan den klassiske forståelse af, at Deuterocesaja i hovedsagen handler om et nyt eksodus ud af det babyloniske eksil, næppe opretholdes. Kritikere har ret i, at temaet med det nye eksodus blot er ét blandt flere, ligesom perspektiveringen til den øvrige profetlitteratur har bekræftet, at det nye eksodus generelt tænkes at ske ikke alene fra Babylon, men fra den bredere diaspora som sådan. Brugen af dette tema tjener i Deuterocesaja forskellige funktioner, dels som kulmination på en længere passage om Jahves frelsende indgreb, der dog afvises (43,14-21), dels som led i det kommende Jerusalems herlighed (51,9-11; 52,11-12). Udblikket til de øvrige profeter har også

⁵⁷ Baltzer 1971, 25-26.

⁵⁸ Noget lignende er tilfældet i Zak 10,8-12, der indgår i en serie i Zak 9-14 om den kommende frelsestid. Jahve samler hele det folk, der er blevet spredt ud blandt folkeslagene, og fører det tilbage fra både Egypten og Assyrien. Som led i denne samling overvinder Jahve i kamp havet og de egyptiske og assyriske stormagter. Men referencerne er for vage til at tale om en egentlig genskrivning af eksodusbegivenheden.

demonstreret, at genskrivningen af eksodusbegivenheden er almindelig i forbindelse med formuleringen af et nyt eksodus.

Overskrives eksodusbegivenheden så også som den grundlæggende, guddommelige urakt? Sådan kan man forstå modstillingen og bruddet mellem de to begivenheder i 43,14-21. En parallellæsning af Jeremias leverer støtte til dette synspunkt – den nye frelsesbegivenhed, den nye pagt og den nye helligdom kommer utvetydigt til at erstatte de tidligere – selvom bruddet ikke på samme måde er udtalt hos de øvrige profeter.

Set i en større bibelsk sammenhæng er konfrontationen mellem gammelt og nyt ikke ukendt. Det er en vedblivende problemstilling, hvordan forholdet mellem Det Gamle og Det Nye Testamente, den gamle og den nye pagt, skal forstås. Erstatte og ophæver Jesu opstandelse fra de døde eksodusbegivenheden som den konstituerende frelsesbegivenhed?